

Hoofdstuk 18

De boodschap van de machtige engel (18:1-3)

“Hierna zag ik een andere engel uit de hemel neerdalen, die grote macht had; en de aarde werd verlicht door zijn heerlijkheid. En hij riep met krachtige stem de woorden: ‘Gevallen, gevallen is het grote Babylon, en het is een woonplaats van demonen en een bewaarplaats van elke onreine geest en een bewaarplaats van elke onreine en gehate vogel geworden. Want van de wijn van de grimmigheid van haar hoererij hebben alle naties gedronken en de koningen van de aarde hebben met haar gehoereerd en de kooplieden van de aarde zijn rijk geworden door de macht van haar weelde”

Na het visioen van de vrouw op het beest en de uitleg die één van de zeven engelen van dat gezicht had gegeven, kreeg Johannes iets nieuws te zien. Hij zag “een andere engel uit de hemel neerdalen” – niet de hemelbode die het vorige visioen had verklaard, maar een andere dienaar van God. Van deze engel zegt de ziener, dat hij “grote macht had”. In de oorspronkelijke tekst wordt voor “macht” het woord *exousia* gebruikt, dat “volmacht”, “bevoegdheid” of “gezag” betekent. Het woord dat deze heraut spreekt heeft groot (Gr. *megas*) gezag. Wat hij zegt, is een woord van God dat meteen werkelijkheid wordt. De Almachtige “spreekt en het is er, Hij gebiedt en het staat er” (Psa.33:9). Deze bode van God straalt zóveel licht uit dat de aarde “door zijn heerlijkheid wordt verlicht”. Vanwege de krachtige boodschap die hij brengt zal het licht op aarde doorbreken.

Het grote gezag van de engel blijkt ook uit het geluid van zijn stem. Voor “krachtige stem” staat in het Grieks letterlijk: “grote stem”. Weer gebruikt Johannes het woord *megas*. De machtige dienaar van God die hij zag neerdalen is mogelijk de “tweede engel” uit Openbaring 14:8. Want ook die heraut had gezegd: “Gevallen, gevallen is het grote Babylon, dat van de wijn van de grimmigheid van haar hoererij alle naties heeft laten drinken!” (14:8).

Wanneer de machtige engel zijn stem verheft, zullen talloze profetieën van Jesaja en Jeremia in vervulling gaan. Want in die Bijbelboeken staat over Babel geschreven:

“Heere, op de wachttorens sta ik overdag voortdurend. En op mijn wachtpost sta ik hele nachten door. Zie nu, daar komt het: strijdswagens, manschappen, ruiters twee aan twee! Hij neemt het woord en zegt: Gevallen, gevallen is Babel! En alle beelden van zijn goden heeft Hij tegen de grond stukgebroken” (Jes.21:8-9)

“Plotseling is Babel gevallen en stukgebroken” (Jer.51:8)

“Niemand zal er verblijven, nooit meer, en niemand, van generatie op generatie, zal er wonen. Geen Arabier zal daar zijn tent opzetten, en geen herder zal daar neerstrijken. Maar wilde woestijndieren zullen daar neerliggen. Hun huizen zullen vol zitten met huilende uilen; struisvogels zullen er wonen en bokachtigen zullen er rondspringen. Hyena’s zullen janken in zijn verlaten burchten en jakhalzen in zijn paleizen van verlustiging” (Jes.13:20-22)

“Zij gedragen zich als een waanzinnige door verschrikkelijke afgoden! Daarom zullen er wilde woestindieren met hyena’s wonen, struisvogels zullen er wonen. Er zal voor altijd niet meer in worden gewoond, van generatie op generatie zal het niet worden bewoond” (Jer.50:38-39)

De machtige engel roept uit dat Babylon is gevallen en een “woonplaats van demonen” en een “bewaarplaats van elke onreine geest” is geworden. Met de “bokachtigen”, “de bok en zijn metgezel” die Jesaja noemde kunnen dus boze geesten zijn bedoeld. “Een woonplaats van demonen” en “een bewaarplaats van elke onreine geest” (Openb.18:2) is wellicht beeldspraak voor: “een woeste en onherbergzame plaats”. Want de profeten hadden gezegd: “Niemand zal er verblijven, nooit meer. Niemand, van generatie op generatie, zal er wonen. Geen Arabier zal daar zijn tent opzetten, en geen herder zal daar neerstrijken”. “Er zal voor altijd niet meer in worden gewoond, van generatie op generatie zal het niet worden bewoond”.

“Onreine en gehate vogels” waren door de profeten opgesomd: uilen, struisvogels, nachtuil, kauw, ransuil, en raaf. Zulke vogels mochten door de Israëlieten niet worden gegeten. Ze waren onrein en in de ogen van een vrome Jood weezinwekkend. Ze hielden zich schuil op onbewoonde en onherbergzame plaatsen.

De engel roept ook uit *waarom* Babylon in opdracht van God werd verwoest. Hij schreeuwt: “Want van de wijn van de grimmigheid van haar hoererij hebben alle naties gedronken en de koningen van de aarde hebben met haar gehoereerd en de kooplieden van de aarde zijn rijk geworden door de macht van haar weelde”. Voor “grimmigheid” gebruikt de heraut het Griekse woord *thumos*, dat “hartstocht” betekent. “De hartstocht van haar hoererij” ligt als vertaling meer voor de hand dan “de grimmigheid van haar hoererij”. Grimmigheid heeft immers de betekenis van “toorn” of “woede”. Babylon heeft de economie en de staatsmacht vergoddelijkt en deze politiek bij alle volken aangeprezen. Haar hartstocht ging uit naar rijkdom en macht. De hele mensheid heeft haar praktijken overgenomen. Dankzij deze strategie is de stad het centrum van de wereldeconomie en onvoorstelbaar rijk geworden. Alle machthebbers op aarde hebben zich door haar adviezen laten leiden en elke koopman op aarde heeft met Babylon handel gedreven. Want in die stad bevond zich het grote geld. Maar de rijkdom en de weelde van Babylon kwamen alleen maar ten goede aan “de groten der aarde” – de miljardairs uit het zakenwezen (18:3,11,15,23), “allen die hun schepen op zee hadden”, dus de eigenaars van rederijen (18:19) en “de koningen”, d.w.z. de wereldleiders (18:3,9). Gewone mensen werden door Babylons politiek gedegradeerd tot koopwaar (vgl. 2 Petr.2:3). De stad dreef handel in “lichamen en zielen van mensen” (18:13). En wie in Babylon of in de wereld die met Babylon heulde over God, de Messias, Gods geboden of het toekomstige messiaanse rijk durfde te spreken, werd een kopje kleiner gemaakt (18:24).

Een tweede boodschap (18:4-7a)

“En ik hoorde een andere stem uit de hemel zeggen: ‘Ga uit van haar, mijn volk, opdat u met haar zonden geen gemeenschap hebt en opdat u van haar plagen niet ontvangt; want haar zonden zijn opgestapeld tot aan de hemel en God heeft Zich haar ongerechtigheden herinnerd. Vergeldt haar zoals ook zij vergolden heeft, en verdubbelt haar dubbel naar haar werken; mengt haar dubbel in de drinkbeker die zij gemengd heeft. Naarmate zij zichzelf verheerlijkt heeft en weelderig geleefd heeft, geeft haar zoveel pijniging en rouw”

Toen de machtige engel was uitgesproken hoorde Johannes “een andere stem uit de hemel” spreken. Die andere stem richtte zich niet tot Babylon maar tot “mijn volk” en tot aardse tegenstanders die Babylon in opdracht van God zullen gaan straffen. Het is opmerkelijk dat zich ondanks de haat die Babylon koesterde tegen Gods “profeten en heiligen” (18:14) blijkbaar toch nog “volk van God” in deze stad bevond. Met “mijn volk” doelt de stem vermoedelijk op Joden die zich om zakelijke redenen in Babylon ophouden en hun Joodse identiteit verbergen. Volgens de Bijbel is Israël Gods volk (Exod.3:10, 5:1, 6:7, 7:4, 7:16 etc.).

Zulke mensen krijgen de opdracht: “Ga uit van haar. Verlaat Babylon vóór het te laat is. Als jullie er blijven, raken jullie zózeer in haar praktijken verstrikt dat Ik jullie met de stad moet gaan straffen”. De boodschap van de stem uit de hemel lijkt op de opdracht die Lot, de neef van Abraham, eens ontving. Hij moest Sodom verlaten voordat het oordeel van de HEERE zou losbarsten. De twee engelen die op bezoek waren gekomen zeiden tegen hem:

“Wie hebt u hier verder nog? Een schoonzoon, uw zonen, of uw dochters? Breng allen die u in de stad hebt, uit deze plaats naar buiten. Want wij gaan deze plaats te gronde richten, omdat de roep van haar zonden groot geworden is voor het aangezicht van de HEERE. Daarom heeft de HEERE ons gezonden om haar te gronde te richten” (Gen.19:12-13).

In de Bijbelboeken Jesaja en Jeremia krijgt Israël herhaaldelijk opdracht om Babel te verlaten.

“Ga weg uit Babel, vlucht weg van de Chaldeeën, verkondig met luide vreugdezang, laat dit horen, draag het uit tot aan het einde der aarde, zeg: De HEERE heeft Zijn knecht Jakob verlost” (Jes.48:20)

“Vertrek, vertrek, ga daar weg, raak het onreine niet aan, ga uit haar midden weg, reinig u, u die de heilige voorwerpen van de HEERE draagt!” (Jes.52:11)

“Vlucht weg uit het midden van Babel, uit het land van de Chaldeeën. Ga weg, wees als bokken voor de kudde uit!” (Jer.50:8)

“Vlucht weg uit het midden van Babel, laat ieder zijn leven redden, word in zijn ongerechtigheid niet verdelgd” (Jer.51:6)

“Wij hebben getracht Babel te genezen, maar het is niet genezen. Verlaat het, en laten wij gaan, ieder naar zijn land, want het oordeel erover reikt tot aan de hemel, het is verheven tot aan de wolken” (Jer.51:9)

“Ga weg uit zijn midden, Mijn volk, laat ieder zijn leven redden vanwege de brandende toorn van de HEERE” (Jer.51:45)

De apostel Paulus citeerde dit profetische woord om de christenen in Korinthe met de afgodendienst in de Griekse wereld te laten breken:

“Welke overeenkomst heeft Gods tempel met afgoden? Want wij zijn [de] tempel van [de] levende God, zoals God gezegd heeft: ‘Ik zal onder hen wonen en wandelen, en Ik zal hun God zijn en zij zullen Mijn volk zijn’. Daarom, gaat weg uit hun midden en scheidt u af, zegt [de] Heer en raakt niet aan wat onrein is” (2 Kor.6:16-17)

Volgens de stem uit de hemel zal de Almachtige Babylon uiteindelijk gaan straffen, “want haar zonden zijn opgestapeld tot aan de hemel”. Deze Hebreeuwse uitdrukking geeft aan dat “zij de maat van haar zonden vol heeft gemaakt”. Iets dergelijks heeft de HEERE eens tegen Abraham gezegd, met betrekking tot de Jordaanstreek:

“De roep van Sodom en Gomorra is groot en hun zonde heel zwaar, Ik zal nu afdalen en zien of zij werkelijk alles gedaan hebben zoals de roep luidt die over haar tot Mij gekomen is” (Gen.18:20-21)

Over de stad Ninevé zei de HEERE:

“Hun kwaad is opgestegen voor Mijn aangezicht” (Jona 1:2),

en de profeet Jeremia zei over Babel:

“Het oordeel erover reikt tot aan de hemel, het is verheven tot aan de wolken” (Jer.51:9)

Zoals Sodom, Gomorra en Ninevé vanwege de grootheid van hun kwaad eens door het oordeel van God werden getroffen en volstrekt onbewoonbaar werden, zo zal dit ook eens met Babel gebeuren.

De heraut van God roept uit: “Vergeldt haar zoals ook zij vergolden heeft!” Ook deze roep is ontleend aan Israëls profeten. In de Psalmen lezen we:

“Dochter van Babel, die verwoest zult worden, welzalig is hij die u uw misdaad vergelden zal, die u tegen ons begaan hebt” (Psa.137:8).

En Jeremia geeft de vijanden van Babel opdracht:

“Wreek u erop, doe ermee zoals het zelf heeft gedaan... Vergeld het naar zijn werk, doe het overeenkomstig alles wat het zelf gedaan heeft” (Jer.50:15,29)

Volgens de apostel Paulus handelt God rechtvaardig, wanneer Hij misdadigers de gevolgen van hun daden laat proeven en laat ervaren wat zij anderen hebben aangedaan:

“Het is immers rechtvaardig van God verdrukking te vergelden aan hen die u verdrukken” (2 Thess.1:6)

In het boek Openbaring zegt de opgestane Heer tegen de gemeente van Thyatira:

“Ik zal u geven eenieder naar uw werken” (Openb.2:23)

In de Bijbel wordt op minstens zeven plaatsen gezegd, dat God de hele wereld rechtvaardig zal oordelen en elk mens zal vergelden naar zijn werken (Psa.62:13, Jer.17:10, Jer.32:19, Matth.16:27, Rom.2:6, 2 Kor.5:10, Openb.20:12).

Wanneer de stem roept: “Verdubbelt haar *dubbel* naar haar werken; mengt haar *dubbel* in de drinkbeker die zij gemengd heeft”, is dat niet in tegenspraak met het beginsel van “loon naar werken”, maar in overeenstemming met de Tora. Wie in Israël op diefstal werd betrapt, moest het gestolene *dubbel* teruggeven (Exod.22:4, 22:7, 22:9). Zo handelde de HEERE zelf ook: Hij gaf Job het dubbele terug van wat Hij hem eerst had ontfroefd (Job 42:10). En zo zal de HEERE, wanneer het messiaanse rijk aanbreekt en de rechtvaardige doden opstaan, aan Juda en Efraïm ook eens het dubbele teruggeven (Zach.9:12).

In het geval van Babylon heeft het woord “dubbel” vermoedelijk nog een andere betekenis, die door de hemelse stem wordt verklaard:

“Naarmate zij zichzelf verheerlijkt heeft en weelderig geleefd heeft, geeft haar zoveel pijniging en rouw” (18:7a)

De rijkdom en de weelde van Babylon zijn gebaseerd op uitbuiting en roof. Om onvoorstelbare rijkdom en weelde te kunnen verwerven, heeft ze talloze mensen gedegradeerd tot koopwaar en in diepe ellende gestort, terwijl ze elke tegenstander liet ombrengen. Daarom zal haar niet alleen alles worden afgenomen wat ze heeft geroofd, maar ze zal ook moeten ervaren wat ze anderen heeft aangedaan. In die zin zal ze “dubbel” ontvangen voor haar zonden. De beker die ze had gevuld met de wijn van weelde en luxe zal worden geleegd, om vervolgens tot de rand toe te worden gevuld met de grimmigheid van Gods toorn (Openb.16:19).

Gods reactie op Babylons hoogmoed (18:7b-8)

“Want zij zegt in haar hart: Ik zit als koningin en ben geen weduwe en zal helemaal geen rouw zien. Daarom zullen haar plagen op één dag komen: dood en rouw en honger, en met vuur zal zij verbrand worden; want sterk is [de] Heer, God, die haar geoordeeld heeft”

De stem uit de hemel zegt over Babylon hetzelfde als de profeet Jesaja. In de achtste eeuw voor Christus had deze profeet de hoogmoed van Babel als volgt beschreven:

“U zei: ‘Ik zal voor eeuwig gebiedster zijn’. Tot nog toe hebt u deze dingen niet ter harte genomen, u hebt niet aan het einde ervan gedacht. Nu dan, hoor dit, genotzuchtige, die zo onbezorgd woont, die in haar hart zegt: ‘Ik ben het, en niemand anders dan ik, ik zal niet als weduwe neerzitten of verlies van kinderen kennen’. Maar deze beide dingen zullen u overkomen in een ogenblik, op één dag: verlies van kinderen en weduwschap. Ze zullen in volle omvang over u komen, vanwege uw vele toverijen en uw zeer talrijke bezweringen. Want u hebt op uw slechtheid vertrouwd. U hebt gezegd: ‘Niemand ziet mij’. Uw wijsheid, uw wetenschap, die heeft u afvallig gemaakt. U zei in uw hart: ‘Ik ben het, en niemand anders dan ik’. Daarom zal er onheil over u komen. Wanneer het aan de dag treedt, zult u niet weten; rampspoed zal u treffen, u zult die niet kunnen afkopen; er zal plotseling verwoesting over u komen, zonder dat u een vermoeden hebt” (Jes.47:7-10).

Volgens Jesaja zegt Babel: “Ik zal voor eeuwig gebiedster zijn”. Volgens Johannes zegt zij: “Ik zit als koningin”. Volgens de oudtestamentische profeet zegt Babel: “Ik zal niet als weduwe neerzitten of verlies van kinderen kennen”. Volgens het laatste Bijbelboek zegt Babylon: “Ik ben geen weduwe en zal helemaal geen rouw zien”. De stad laat elke wereldleider naar haar pijpen dansen, in die zin is zij “gebiedster” of “koningin”. De rijkdom van de volken wordt door haar binnengehaald, en zij meent dat deze situatie altijd zal blijven bestaan. Volgens Jesaja berust Babels status op “wijsheid en wetenschap”, “toverijen en bezweringen” en pure “slechtheid”. Ze heeft de wetenschap aan haar kant, ze beheerst alle media en elke nieuwsvoorziening, ze beschikt over de beste juristen en is in haar wurgcontracten volstrekt gewetenloos. Maar deze strategieën zullen haar niet blijvend van de wereldheerschappij kunnen verzekeren. In één dag zal ze van haar “kinderen” (d.w.z. van haar inwoners) worden beroofd. Alle “groten der aarde” in haar midden zullen omkomen en de metropool met zijn prachtige gebouwen en oogverblindende rijkdommen zal binnen één uur in vlammen opgaan.

Dat Babylon met vuur verbrand zou worden, was in Johannes’ eerdere visioen al voorzien (17:16). Het oordeel van het vuur is de straf voor Babylons hoererij. Volgens de wet van Mozes moest de dochter van een priester die hoererij had gepleegd met vuur worden verbrand (Lev.21:9).

Babylons wetenschap was gestoeld op een atheïstische basis. “Ik ben het, en niemand anders dan ik” was haar devies. Niet God, maar zij deelde in de wereld de lakens uit, zo meende zij. “Niemand ziet mij” – er is geen God, die op mijn uitbuiting, mijn hebzucht en mijn bedrog let. Maar aan die illusie zal plotseling een einde worden gemaakt. “Sterk is [de] Heer, God, die haar geoordeeld heeft”. Zijn macht is oneindig veel groter dan de macht van Babylon.

Wat de hemelstem zegt over Gods kracht, is ontleend aan het Bijbelboek Jeremia. In Jeremia 50 wordt over de Chaldeeën, de inwoners van Babel, gezegd:

“Zo zegt de HEERE van de legermachten: De Israëlieten zijn onderdrukt geweest, tezamen met de Judeeërs. Allen die hen gevangen hadden, hebben hen vastgehouden, zij hebben geweigerd hen los te laten. *Maar hun Verlosser is sterk*, HEERE van de legermachten is Zijn Naam. Hij zal hun rechtszaak zeker voeren, opdat Hij het land tot rust zal brengen, maar de inwoners van Babel doet Hij sidderen” (Jer.50:33-34).

Hoe koningen reageren op Babylons val (18:9-10)

“En de koningen van de aarde die met haar gehoereerd en weelderig geleefd hebben, zullen over haar wenen en weeklagen, wanneer zij de rook van haar brand zien, terwijl zij uit vrees voor haar pijniging in de verte blijven staan en zeggen: ‘Wee, wee de grote stad, Babylon, de sterke stad; want in één uur is uw oordeel gekomen’”

Uit vers 9 en 10 blijkt, dat Babylon onvoorstelbaar rijk werd dankzij “de koningen van de aarde” die met haar samenspannen en in haar rijkdom deelden. Dit samenspannen met de wereldleiders ten bate van economisch gewin wordt door Johannes twee maal aangeduid als “hoererij” (17:2, 18:3). Wanneer de stad plotseling wordt verwoest en de koningen “de rook van haar brand zien”, veroorzaakt dit bij hen grote ontsteltenis. Niet alleen omdat het centrum van hun economisch netwerk nu plotseling is weggefallen, maar ook omdat ze vrezen dat als Babylon op deze manier kon worden verwoest, hetzelfde lot ook hén kan treffen. Ze houden zich op een afstand (“blijven in de verte staan”), uit “vrees voor haar pijniging”. Hoe is het mogelijk, dat het centrum van de wereld, Babylon, die grote stad, die sterke stad, zó plotseling van de aardbodem is verdwenen?

Uit het vorige visioen van Johannes weten we, dat Babylon wordt verwoest en verbrand door de “tien hoorns van het beast” (17:16-18), tien machthebbers die de stad haatten. Blijkbaar moeten deze tien worden onderscheiden van de “koningen van de aarde” die Johannes noemt in Openbaring 18:9. De verwoesting van Babylon is een oordeel van God (17:17, 18:5-8), maar dit oordeel wordt uitgevoerd door de tien hoorns, die volgens de engel die Johannes uitleg gaf tien koningen voorstellen (17:12). Terwijl de stem uit de hemel die het oordeel over Babylon aankondigde had gezegd dat “haar plagen op één dag zouden komen” (18:8), zeggen de koningen van de aarde wanneer zij de rook van de brand zien: “in één uur is uw oordeel gekomen” (18:10). Deze tijdsaanduidingen zijn niet met elkaar in tegenspraak. De verwoesting van een gigantische stad op één bepaalde dag, in één enkel uur, wekt de indruk, dat de “hoorns” van kernwapens of ongekend krachtige conventionele wapens gebruik zullen maken om Babylon weg te vagen.

Hoe kooplieden reageren op Babylons val (18:11-16)

“En de kooplieden van de aarde zullen over haar huilen en treuren, omdat niemand hun waren meer koopt: koopwaar van goud, zilver, edelgesteente, parels, fijn linnen, purper, zijde en scharlaken, allerlei geurig hout, allerlei ivoren voorwerpen en allerlei voorwerpen van zeer kostbaar hout, koper, ijzer en marmer, en kaneel, reukwerk, mirre, wierook, wijn, olie, meelbloem en tarwe, lastdieren en schapen, paarden en wagens, en lichamen en zielen van mensen. En de rijpe vrucht waarnaar uw ziel verlangde, is van u geweken. Al wat glansrijk en sierlijk was, is van u weggegaan en u zult dat beslist niet meer terugvinden. De kooplieden van deze waren, die door haar rijk zijn geworden, zullen huilend en treurend op grote afstand blijven staan uit vrees voor haar pijniging, en zeggen: Wee, wee de grote stad, die bekleed was met fijn linnen, purper en scharlaken, en getooid met goud, edelgesteente en parels. Want in één uur is die grote rijkdom verwoest”.

De rouwklacht van de kooplieden over de val van Babylon, die Johannes beschrijft, heeft veel overeenkomst met de rouwklacht die de profeet Ezechiël in opdracht van de HEERE moest aanheffen over de handelsstad Tyrus (Ezech.27). In de rouwklacht van de kooplieden worden materialen en goederen opgesomd die twee dingen gemeen hebben: ze zijn uiterst kostbaar en ze moeten van ver worden aangevoerd. De koopwaar van Tyrus bereikte de stad via de Middellandse Zee, en de koopwaar van Babylon zal vermoedelijk worden aangevoerd via de Perzische Golf en de Eufraat. De handelswaar die de kooplieden aan Babylon zullen leveren, stemt in bepaalde opzichten ook overeen met het kostbare materiaal dat David gereedlegde voor de bouw van de tempel door zijn zoon Salomo (1 Kron.29:2).

“Goud, zilver, edelgesteente en parels” zijn handelswaren die in verhouding tot hun gewicht een zeer grote waarde hebben en die voor het vervaardigen van kunstvoorwerpen (17:4) en sieraden (17:4, 18:16) worden gebruikt (vgl. Ezech.28:13). De luister van Babylon zal vanwege het massaal invoeren van zulke kostbaarheden lijken op de luister van het nieuwe Jeruzalem. Maar waar de stad van de mens zich met zulke dingen *opdofte*, zijn het de materialen waarvan het nieuwe Jeruzalem *gemaakt* is en die de onvergankelijke heerlijkheid van de Godsstad uitbeelden (21:18-21).

Naast vier kostbaarheden noemt de stem uit de hemel vier kostbare textielsoorten, die Babylon in grote hoeveelheden invoerde. “Fijn linnen” (Gr. *bussos*) is geweven uit vezels van vlas. Uit allerlei Bijbelteksten blijkt dat fijn linnen kostbaar was (Gen.41:42, 1 Kon.10:28, Esther 1:6, 8:15; Spr.7:16, 31:22). Linnen behoorde tot het heoffer dat de Israëlieten brachten voor de bouw van de tabernakel (Exod.25:4). Het werd gebruikt om tentdoek te maken en ook de kleding van de priesters (Exod.26-28, 35-36, 38-39; Lev.6:10, 16:4,23,32; 1 Sam.2:18, 22:18).

“Purper” (Gr. *porphura*) was de naam van een paarse kleurstof die werd gewonnen uit een kliertje dat zich bij de kieuwen van bepaalde zeeslakken bevindt, o.a. de brandhoren. Met

deze kleurstof werd textiel geverfd. Omdat voor één pond verf dertigduizend slakken uit zee moesten worden opgevist, waren purperen gewaden uitzonderlijk kostbaar. De rijke uit de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus was gekleed met purper en zeer fijn linnen (Luk.16:19). In Johannes' visioen van de vrouw op het beest was de vrouw (= Babylon) eveneens met purper bekleed (Openb.17:4).

“Zijde” (Gr. *serikos*) wordt gesponnen van het spinsel van de zijderups. Zijderupsen zijn de larven van de vlinder *Bombyx mori*, die zich voeden met het gebladerte van de moerbeiboom. De meeste zijde is afkomstig uit India en China, en ook in Bijbelse tijden werd zijde door karavanen uit verre landen aangevoerd (Ezech.27:16). Zijde heeft een bijzondere glans en is kostbaar. Het was een zachte stof waarmee rijke vrouwen zich konden kleden (Ezech.16:10,13).

“Scharlaken” (Gr. *kokkinos*) werd gewonnen uit de wijfjes van een schildluissoort die leeft op struikvormige eiken in het Middellandse Zeegebied. Scharlaken was ook de aanduiding van wol die met deze kleurstof was geverfd (Hebr.9:19) en die daardoor een intens rode kleur had gekregen. Scharlaken kledingstukken waren buitengewoon kostbaar en werden alleen door hooggeplaatste personen gedragen. Toen de soldaten die de Heere Jezus moesten kruisigen de spot met Hem dreven, zetten ze een doornenkroon op Zijn hoofd en deden Hem een scharlakenrode mantel ¹ om, waarna ze voor Hem neerknielden en riepen: “Gegroet, koning van de Joden!” (Matth.27:28). De vrouw die Johannes in een eerder visioen had gezien en die Babylon voorstelde, was bekleed met scharlaken (17:4, vgl. 18:16), en het beest (= het wereldrijk) dat zij bereed had een scharlakenrode kleur (17:3).

Van het noemen van vier soorten textiel gaat de stem over op het vermelden van zes kostbare bouwmaterialen. “Allerlei geurig hout” heeft vermoedelijk betrekking op kostbare houtsoorten die een etherische olie bevatten. De toegangsdeuren van het binnenste heiligdom van Salomo's tempel (1 Kon.6:31) en de daar geplaatste cherubs (1 Kon.6:23) waren van zulk “olieachtig hout” (SV, de HSV zegt: “olijfwilgenhout”) gemaakt. Sandelhout behoudt zijn geur wel tientallen jaren.

Van “ivoor” (Gr. *elephantinos*) werden koninklijke zetels (1 Kon.10:18, 2 Kron.9:17) en ledikanten (Amos 6:4) gemaakt. Paleiswanden (1 Kon.22:39, Amos 3:15, Psa.45:8) en de flanken van luxe zeilschepen (Ezech.27:6) konden ermee ingelegd worden. Ivoor behoorde tot de rijkdommen die koning Salomo door schepen van Tharsis naar Israël liet brengen (1 Kon.10:22, 2 Kron.9:21).

Bij “zeer kostbaar hout” moeten we waarschijnlijk denken aan houtsoorten die niet vanwege hun geur, maar vanwege hun bijzondere kleur, hardheid of duurzaamheid erg gewild waren en waarvan meubels, deuren en wandbekleding werden gemaakt.

Van “koper” en “ijzer” werden wapens, gereedschappen en wagens gesmeed (Gen.4:22). Sommige houten voorwerpen werden met koper overtrokken (Exod.27, 38) en koper werd

¹ Volgens de evangelist Markus was het een purperen mantel (Mar.15:17,20).

gebruikt om kunstvoorwerpen te gieten, zoals de “koperen zee” in de tempel van Salomo (1 Kon.7:45-46, 2 Kon.25:16). Kettingen, schilden en massieve deuren werden vervaardigd van koper (2 Kron.12:10, 33:11, 36:6), en koper en ijzer werden gebruikt om er de zolen van schoenen mee te versterken (Deut.33:25). Tegenwoordig wordt koper gebruikt voor elektriciteitsdraden, en staal is nodig voor de constructie van hoge gebouwen.

“Marmer” (Gr. *marmaros*) is een kostbaar bouw materiaal. De pilaren en de vloer in de voorhof van het paleis in de burcht Susan waren van marmer gemaakt (Esther 1:6). Koning David sloeg blokken marmer op voor de bouw van de tempel (1 Kron.29:2). Het huis van de HEERE moest immers “groot en wonderlijk” zijn (1 Kron.22:5, 2 Kron.2:5 en 9).

Van de zes bouwmaterialen gaat de stem over op het noemen van vier welriekende stoffen. “Kaneel” (Gr. *kinamoomon*) wordt tegenwoordig gebruikt om voedsel te kruiden. Maar in de tijd van de Bijbel gebruikte men deze boombast vooral als geurstof en als component van poeders en parfums (Spr.7:17, Hoogl.4:14).

“Reukwerk” (Gr. *thumiama*) is een poedervormig mengsel van specerijen (Ex.30:35, 1 Kron.9:30) dat tijdens de eredienst van het volk Israël werd verbrand (Ex.40:27, Lev.16:13, Num.16:7, 2 Kron.2:4 en 6, 13:11) en bij de ark van het verbond werd gelegd (Ex.30:35-36). Reukwerk was een beeld van het opstijgen van gebeden tot God (Psa.141:2). In het huis van rijke mensen werd reukwerk aangestoken om “het hart te verblijden” (Spr.27:9).

“Mirre” (Gr. *muron*) is de hars, of een olie uit de hars van doornige struikjes uit het geslacht *Commiphora*. Mirre is afkomstig uit Afrikaanse landen, waaronder Ethiopië. Met mirre-olie kon men zich zalven – waarna men aangenaam rook (Matth.26:7,9,12; Mar.14:3,4; Luk.7:37,38,46; 23:56; Joh.11:2, 12:3,5) – en mirreolie kon, net als wierook, worden verbrand om een vertrek te vullen met een sterke geur. In Israël was mirre kostbaar, omdat het van ver moest worden aangevoerd.

“Wierook” (Gr. *libanos*) is een aanduiding van de hars van de wierookboom (*Boswellia sacra*) of van een mengsel van aromatische stoffen uit verschillende plantensoorten. Wierook wordt gebrand om een aangename geur te verspreiden en om kwalijke geuren te verdoezelen.

Na deze geurstoffen noemt de stem vier voedingsmiddelen: wijn, olie, meelbloem en tarwe. Wijn om te drinken, olie om voedsel klaar te maken en te bakken (Exod.29:40, Lev.2:4,5,7), en meelbloem voor de bereiding van platte koeken of broden (Gen.18:6, Lev.2:4, 7:12, 24:5; Num.6:15). Indien olie en meelbloem in ruime mate voorradig waren, leefde men in luxe en overvloed (Ezech.16:13). Een maatje (Gr. *choinix*) tarwe was het dagrantsoen voor één man, en tarwe was een kostbaarder en verfijnder voedsel dan gerst (Openb.6:6).

“Lastdieren en schapen” is vermoedelijk een aanduiding van dieren die als transportmiddel fungeerden en dieren die werden gegeten. “Paarden en wagens” was in de Oudheid een aanduiding van wapentuig (Exod.14:9, Jozua 11:4, 1 Kron.18:4, Jer.46:9, Nahum 3:2). Babylon kocht op de wereldmarkt de allerbeste wapens om zich te kunnen verdedigen.

Het laatste stukje handelswaar dat de stem vermeldt is schokkend. Babylon voerde op grote schaal “lichamen en zielen van mensen” in. De uitdrukking “mensenzielen” is wellicht ontleend aan het OT (vgl. Ezech.27:13, 1 Kron.5:21, Num.31:35). “Zielen van mensen” is een Hebraïsme, het betekent “personen”. Onder “lichamen en zielen van mensen” kan men specifieke arbeidskrachten verstaan die door de kooplieden van de aarde werden gerecruteerd en naar Babylon werden gebracht. Maar dat kan niet verklaren, waarom de stem uit de hemel nu juist déze uitdrukking gebruikt. Als de spreker dit bedoelde, had hij het Griekse woord *ergatai* kunnen gebruiken, dat “werkers” of “arbeiders” betekent. Bij “lichamen en zielen van mensen” moeten we veeleer aan mensenhandel denken: mannelijke en vrouwelijke prostituees (“lichamen”) en dwangarbeiders (“zielen”), die als slaven aan Babylon werden verkocht. De kooplieden van de aarde die aan Babylon leverden, hielden zich ook bezig met mensenhandel.

Met “de rijpe vrucht waarnaar uw ziel verlangde” en die van Babylon week is ongetwijfeld haar weelde bedoeld, en de macht die zij over de koninkrijken van de wereld uitoefende. Vers 14 kan op verschillende manieren worden weergegeven. In plaats van: “Al wat glansrijk en sierlijk was, is van u weggegaan en u zult dat beslist niet meer terugvinden” kan men ook vertalen: “Al wat glansrijk en sierlijk was van u is vergaan ² en **men** zal dat beslist niet meer terugvinden”. Aardse rijkdom is vergankelijk, en in de plotselinge verwoesting door vuur zal al Babylons weelde in vlammen opgaan. Dat de inwoners van Babylon hun rijkdom niet meer zullen terugvinden, is vanzelfsprekend want zij komen binnen één uur om. Ook latere gelukszoekers zullen volgens de hemelstem van Babylons rijkdom niets meer kunnen terugvinden. Zo was het ook voorspeld door de profeten:

“Babel, het sieraad van de koninkrijken, de luister en de trots van de Chaldeeën, zal zijn als toen God ondersteboven keerde Sodom en Gomorra” (Jes.13:19)

“Zoals God Sodom en Gomorra en de naburige plaatsen ervan ondersteboven heeft gekeerd, spreekt de HEERE, zo zal niemand daar [d.i., in Babel] wonen en geen mensenkind erin verblijven” (Jer.50:40).

De hemelstem spreekt over het verdriet van de kooplieden in de toekomstige tijd. In Johannes’ visioen wordt het oordeel over Babylon namelijk aangekondigd (18:1-3) maar het is nog niet voltrokken. De stem geeft voor het toekomstige verdriet twee oorzaken aan:

1. “Niemand koopt hun waren meer”. Zij waren door Babylon “rijk geworden”, maar nu is hun afzetgebied plotseling verdwenen. Wég is hun bedrijf!
2. Zij koesteren “vrees voor haar pijniging”. Als Babylon in één uur kon worden verwoest, zou dat lot ook henzelf kunnen treffen. Is wat Babylon overkwam, misschien een voorteken van hun eigen ondergang?

² In de oorspronkelijke tekst stond ófwel het werkwoord *apeelthen* (geweken) óf het werkwoord *apooletō* (omgekomen, vergaan).

De reactie van zeelui op Babylons val (18:17-19)

“En elke stuurman, al het volk op de schepen, zeelieden en allen die op zee hun werk doen, bleven van verre staan, en riepen toen zij de rook van haar verbranding zagen: Welke stad was aan deze grote stad gelijk? En zij wierpen stof op hun hoofd en riepen huilend en treurend: Wee, wee, de grote stad, waarin allen die schepen op zee hadden, rijk zijn geworden door haar weelde. Want in één uur is zij verwoest”

Behalve de “kooplieden van de aarde” is er nog een andere beroepsgroep die door Babylons ondergang met verdriet en afgrijzen wordt vervuld: “elke stuurman (Gr. *kubernetes*) en al het volk op de schepen”, d.w.z. alle scheepskapiteins en de rest van de bemanning. Onder “al het volk op de schepen” moeten we volgens de stem uit de hemel verstaan: “zeelieden en allen die op zee hun werk doen”. Op schepen zijn er niet alleen “zeelieden” (Gr. *nautes*, d.w.z. matrozen) aanwezig, maar ook andere “werkers”: marconisten, navigators, technici en beveiligingspersoneel. Aangezien de schepen een kostbare lading vervoerden, waren er beslist gewapende bewakers aan boord.

De mensen die tot deze beroepsgroep behoorden verkochten zelf niets, maar werden vanwege Babylons weelde toch rijk. Zij transporteerden de luxe-goederen die Babylon massaal inkocht en brachten die vanuit verre landen naar de stad. Uit de rouw van de zeelieden blijkt dat het vervoer vooral via de zee plaatsvond, dus via de Perzische Golf en daarna vermoedelijk via de Eufraat.

Wanneer de zeelieden de rook van Babylon zien, roepen ze: “Welke stad was aan deze grote stad gelijk?”. Die roep doet denken aan wat de wereldbevolking had gezegd over het “beest”, de machthebber over het laatste wereldrijk: “Wie is aan dit beest gelijk?” (Openb.13:4). De aardbewoners hadden zich verbaasd, omdat deze wereldleider na een dodelijke aanslag weer tot leven was gewekt en omdat de satan zijn troon en heel zijn kracht en grote macht aan deze man had gegeven (Openb.13:2-4, 13:14, 17:8). Er is nooit een machthebber geweest als dit beest. Met Babylon is er blijkbaar iets vergelijkbaars aan de hand. Een stad als deze is er nooit geweest en geen enkele andere metropool is met haar te vergelijken. Babylon is uniek vanwege haar glorie en vooral vanwege de invloed die zij op de hele wereld uitoefende (Openb.14:8, 17:5, 18:3, 18:9): de (pseudo)wetenschappelijke, politieke en economische macht die zij bezat.

“Stof op het hoofd werpen” is in de Bijbel een teken van rouw, wanhoop en verslagenheid (Jozua 7:6, Job 2:12, Klaagl. 2:10, Ezech.27:30, Amos 2:7). “Huilen en treuren” zijn uitingen van dezelfde emotie.

Babylons val een reden tot blijdschap (18:20)

“Verblijd u over haar, hemel, heilige apostelen en profeten, want God heeft uw vonnis aan haar voltrokken”

De stem uit de hemel roept alle hemelbewoners en de “heilige apostelen en profeten” op, om zich over de val van Babylon te verblijden. Ze mogen zich verheugen omdat God het vonnis, dat deze boodschappers van de HEERE herhaaldelijk aangekondigd hadden, nu eindelijk heeft voltrokken. Dat Babylon eens totaal verwoest en door God geoordeeld zou worden, was voorzeggd door Jesaja (13, 14, 21, 47), door Jeremia (50, 51), door de dichter van Psalm 137 (Psa.137:8) en door Daniël (zie b.v. Dan.2). De val van het totale wereldsysteem - dat gebaseerd is op uitbuiting en op het vergaren van weelde en rijkdom - was ook voorzeggd door de apostelen van Christus. Johannes en Petrus schreven:

“Heb de wereld niet lief en ook niet wat in de wereld is. Als iemand de wereld liefheeft, is de liefde van de Vader niet in hem. Want al wat in de wereld is: de begeerte van het vlees, de begeerte van de ogen en de hoogmoed van het leven, is niet uit de Vader, maar is uit de wereld. En de wereld gaat voorbij met haar begeerte; maar wie de wil van God doet, blijft tot in eeuwigheid” (1 Joh.2:15-17).

“De hemelen die er nu zijn, en de aarde, zijn door hetzelfde Woord als een schat weggelegd en worden voor het vuur bewaard tot de dag van het oordeel en van het verderf van de goddeloze mensen” (2 Petr.3:7).

“De dag van de Heere zal komen als een dief in de nacht. Dan zullen de hemelen met gedruis voorbijgaan en de elementen brandend vergaan, en de aarde en de werken daarop zullen verbranden. Als deze dingen dus allemaal vergaan, hoedanig behoort u dan te zijn in heilige levenswandel en in godsvrucht; u, die de komst van de dag van God verwacht en daarnaar verlangt, waarop de hemelen, door vuur aangestoken, zullen vergaan en de elementen brandend zullen wegsmelten” (2 Petr.3:10-12)

Zulke profetieën werden duizenden jaren geleden al uitgesproken. Ze zijn nog steeds niet vervuld, en het lijkt alsof de profeten en apostelen maar wat gefantaseerd hebben. Als het vonnis over Babylon uiteindelijk wordt voltrokken, zal de waarheid van hun woorden blijken en zullen zij zich verheugen.

Bij de “openbaring van de Heere Jezus vanuit de hemel met de engelen van Zijn kracht” zal Hij volgens Paulus “met vlamvend vuur wraak oefenen over hen die God niet kennen, en over hen die het evangelie van onze Heere Jezus Christus niet gehoorzaam zijn” (2 Thess.1:8). De vervulling van die profetie wordt in Openbaring 19 beschreven.

Een profetie van een sterke engel (18:21-24)

“En een sterke engel hief een steen op als een grote molensteen, en wierp die in de zee, en zei: Zó zal Babylon, de grote stad, met geweld neergeworpen worden, en het zal niet meer gevonden worden. En het geluid van citerspelers, zangers, fluitspelers en bazuinblazers zal beslist niet meer in u gehoord worden. En er zal geen enkele beoefenaar van welke kunst dan ook meer in u gevonden worden, en het geluid van de molen zal zeker niet meer in u gehoord worden. En het lamplicht zal nooit meer in u schijnen en de

stem van een bruidegom of een bruid zal nooit meer in u gehoord worden. Want uw kooplieden waren de groten van de aarde. Door uw tovenarij immers werden alle naties misleid. En het bloed van profeten en heiligen en van allen die geslacht zijn op aarde, is in deze stad gevonden”

In zijn visioen zag Johannes een sterke engel, die optrad als een profeet en met een symbolische handeling een toekomstige gebeurtenis uitbeeldde. De engel nam een grote steen die eruit zag als een molensteen. Hij tilde die hoog op en wierp hem vervolgens in de zee. De daad van de engel beeldde uit wat de kwartiermeester Seraja eens in opdracht van de profeet Jeremia had moeten uitbeelden. Toen Seraja als vertegenwoordiger van koning Zedekia op reis ging naar Babel, had Jeremia tegen hem gezegd:

“Zodra u in Babel komt, zult u het bezien en al deze woorden [d.z. de profetieën over Babels ondergang] voorlezen, en zeggen: HEERE, U hebt Zelf over deze plaats gesproken dat U hem zult uitroeien, zodat er geen inwoner meer in is, van mens tot dier, maar dat hij zal worden tot eeuwige woestenijen. Dan zal het gebeuren, zodra u het voorlezen van deze boekrol beëindigt, dat u daaraan een steen zult binden en hem midden in de Eufraat zult werpen. Dan moet u zeggen: Zó zal Babel wegzinken en niet meer boven komen, vanwege het onheil dat Ik erover zal brengen” (Jer.51:61-64).

In de Oudheid werd Babel ingenomen en ging de stad ten onder, maar ze werd nooit totaal weggevaagd. Eens zal Babylon echter in één uur volledig worden verwoest, “met geweld worden neergeworpen” en “niet meer worden gevonden”. De engel citeert opnieuw enkele voorzeggingen van Israëls profeten. Volgens Jeremia zou Nebukadnezar, de koning van Babel, uit Juda (en uit Tyrus, Ezech.26:13) “doen verdwijnen de stem van de vreugde, de stem van de blijdschap, de stem van de bruidegom en de stem van de bruid, het geluid van de molenstenen en het licht van de lamp” (Jer.25:10, vgl. Jer.7:34, 16:9). Wat Babel Israël aandeed, zal haarzelf uiteindelijk treffen. Alle muziek, theater en dans zal eens uit Babylon verdwijnen, het felle lamplicht zal er doven en huwelijken of andere verbintenissen zullen er niet meer worden gesloten.

Met het zinnetje “Want uw kooplieden waren de groten van de aarde” geeft de sterke engel aan, waarom Babylon zo’n fascinerende, prachtige en schitterende stad was. Een stad vol cultuur, waar de allerbeste musici optraden (“citterspelers, zangers, fluitspelers en bazuinblazers”), en de allerbeste schilders, beeldhouwers, architecten, sieraadontwerpers en goudsmeden (“beoefenaars van welke kunst dan ook”) voortdurend aan het werk waren. Waar altijd de smakelijkste bakproducten werden gemaakt (“het geluid van de molen” niet verstomde), de lampen nooit uitgingen en er nooit een einde leek te komen aan de feesten. Babylon was de stad van het grote geld.

Het zinnetje van de engel geeft niet alleen een verklaring van het voorafgaande, maar bevat ook een profetie over de toekomst. In de tijd waarin Johannes leefde waren de groten van de aarde de Romeinse keizer, diens stadhouders en de landvorsten. Maar bij de voleinding van de eeuw, in de tijd die aan de komst van de Messias voorafgaat, zullen de groten van de

aarde “kooplieden” zijn. Wanneer het tijdstip nadert waarop de Here Jezus terugkomt, zullen niet de staatshoofden en de politici het in de wereld voor het zeggen hebben, maar de leiders van grote ondernemingen, de miljardairs die aan het hoofd staan van enorme multinationals, de mensen die een monopolie hebben op de productie van bepaalde goederen en diensten. Zulke mensen zullen hun hoofdkwartier hebben in Babylon, en vanuit die stad de wereld beheersen.

Het vervolg van het betoog van de engel is in dit verband veelzeggend. Op zijn mededeling: “Want uw kooplieden waren de groten van de aarde” laat hij volgen: “Door uw toverij immers werden alle naties misleid”. Voor “immers” staat in de oorspronkelijke Griekse tekst van de Openbaring het woord *hoti*, dat een oorzaak aangeeft. De zin van de engel kan daarom ook als volgt worden vertaald: “Want uw kooplieden waren de groten van de aarde, *vanwege het feit* dat door uw toverij alle volken werden misleid”. Wie het woord “toverij” hoort, is geneigd om te denken aan magie of occultisme. Binnen het Nieuwe Testament komt dit woord in drie teksten voor, in Gal.5:20, Openb.9:21 en Openb.18:23. In de oude Statenvertaling is het op de eerste twee plaatsen als “venijnging” weergegeven. Het Griekse woord *pharmakeia* dat in Openb.18:23 is vertaald als “toverij”, betekent namelijk: “het toedienen van medicijnen”. Zo iets kan door een arts met goede bedoelingen worden gedaan, om een medemens van zijn ziekte te genezen, maar door een misdadiger ook met kwade bedoelingen, om die medemens uit de weg te ruimen. Om die reden hebben de Statenvertalers het woord in Gal.5:20 en Openb.9:21 als “venijnging” (dus: als “vergiftiging”) weergegeven. In overdrachtelijke zin kan *pharmakeia* betrekking hebben op magische praktijken, maar dat is niet de eerste betekenis. De grondbetekenis van het woord is wat wij “farmacie” noemen.

Blijkbaar handelden de kooplieden van Babylon in medicijnen. Ze werden de “groten van de aarde” omdat alle volken hun producten afnamen en in de kracht van die producten geloofden.

De slotzin van de engel geeft aan waarom God besloot om Babylon te oordelen. Volgens het Griekse origineel zei hij: “En in haar [= in Babylon] is bloed van profeten en heiligen gevonden en van allen die geslacht zijn op de aarde”. Het woord “geslacht” wijst op een gewelddadige dood. In 1 Joh.3:12 is het vertaald als “doodslaan” (Kaïn sloeg zijn broer Abel dood). In Openb.5:6,9,12 en 13:8 is het een aanduiding van de kruisiging van Christus. In Openb.6:4 heeft het betrekking op de dodelijke slachtoffers van een oorlog, en in Openb.6:9 op martelaren die gedood zijn omdat ze het woord van God en het getuigenis van Jezus vasthielden. In Openb.13:3 (en 13:14) gaat het om de dodelijke zwaardwond van het “beest uit de zee”. Door de vertaling “slachten” wordt de indruk gewekt, dat de engel spreekt over onthoofding, maar in werkelijkheid gebruikt hij een werkwoord waarmee elke denkbare methode om medemensen om te brengen kan worden aangeduid. Gezien het voorafgaande mogen we veronderstellen, dat de groten in Babylon niet alleen van het schavot en van wapens, maar ook van vergiftiging gebruik zullen maken om ongewenste personen van het wereldtoneel te verwijderen. Bij die ongewenste personen gaat het volgens de engel niet

alleen om gelovigen en mensen die namens God spreken (“profeten en heiligen”), maar ook om talloze anderen (“allen die geslacht zijn op de aarde”). Het bloed van Babylons slachtoffers “roept tot God van de aardbodem” (vgl. Gen.4:10 en Openb.6:9-10). Om die reden neemt de Eeuwige het besluit om de stad in één uur te verwoesten.

* * * * *